

Der kun stillheten ivaretar minnet om våre syke og døde

FERIEN KAN BENYTTES til så mangt. Noen av oss ønsker å se nye steder, noen av oss har bare et behov for å holde seg i ro og nyte fritiden på sitt «drømmested. Andre ønsker å finne tilbake til våre forfedres «glemte» liv. Det ble mitt sommerminne 2009. At det skulle resultere i mitt livs første leserinnlegg, var ikke forventet.

Men noen opplevelser eller erfaringer i livet, kan bare ikke beholdes for seg selv og fortjener å bli lagt ut i det offentlige rom. Og jeg kommer nok til å bli sitert på at dette ble et partsinnlegg, men den kan jeg leve med.

JEG ØNSKER Å ta dere med til en av våre vakre fjordlandskap, Lusterfjorden i Sogn og Fjordane, en nydelig julidag i år. Å få oppleve dette landskapet, med den stille fjorden som er farget grønn av brevannet, bratte skogkledde lier med de små gårdsbruk som «ingen kunne tru at nokon kunne bu» og det flate jordbrukslandskapet i Skjolden og Luster, er sjelebot i seg selv for de fleste av oss.

Mitt mål denne dagen kan nå ikke lenger ses fra hovedveien. Den gode hensikten med stedets opprinnelse den gang, hadde nok også dette som en del av planleggingen; isolasjon.

Nå har kanskje flere av leserne gjettemålet for min reise denne dagen, tidligere Luster Sanatorium (i dag kjent som Harastølen).

Mitt ønske for denne dagen var å se dette stedet som min far måtte tilbringe tre år av sitt unge liv, og som han aldri maktet å dele minner fra med sin datter. Til det var det for vonde minner. Hans eneste barn, som flere år senere og over mange år, var innlagt på Kysthospitalet Hagavik i Os kommune for behandling av samme sykdom, tuberkulose. Sykdommen skilte mange familier, venner og kjærester over mange år, og som mange ikke maktet å snakke om i etterkant. I tillegg tør jeg å påstå at storsamfunnet også hadde en gevinst av at disse historien var «lydløse». Smittehygienet var merkbart for mange i lang tid etter utskrivelsene.

Invitasjoner til de sosiale sammenkomster var ikke en del av deres hverdag. Min far, som måtte søke tillatelse hos lensmannen for å kunne besøke sin lille datter på Kysthospitalet, eller andre steder. Reisespasset var detaljert, og meldeplikten etter hjemkomst var obligatorisk. I dag vil vi kalle dette for «åpen soning». Jeg husker kun ett besøk under mine 4 år som pasient. Innrømmelsene kom gjerne fra nærsamfunnet i bl.a. tallene i deres begravelser.

Ingen, som ikke selv har opplevd en slik periode av sine liv i dette tidsrommet av den norske sykdomshistorikken, kan forestille seg de utfordringer disse familiene stod overfor når alle hverdagens skulle leves.

MED DENNE LIVSERFARINGEN i «bagasjen», var mitt første møte med historien, ved taubanen nede ved fjorden. Denne ble første gang bygget i 1902, mens den utgaven som møter alle de reisende langs riksveien i dag, ble erstattet i 1955. Vi stoppet for å sjekke om det fantes noen informasjon om dette byggverket i nærheten, men fant ingen.

Videre langs riksveien møter oss et skilt til Harastølen, hvor forsvant veiviseren til Luster Sanatorium av? Vi tar av fra riksveien og kjører oppover og oppover på en smal og svingete vei.

LIKKAPELLET: Bak taubanen i en gressbakke på gjengrodd vei fann vi likkappellet.

SYMBOLSKTABLA: På likbåren var en død fugl, oppå en haug med glassbiter – de knuste drømmer.

Kunne noen pasienter den gang gå hele denne veien for å nå «sivilisasjonen», når isolasjonen ble for tyngende, nepp. Da kom kanskje taubanen til sin rett, for de som fikk lov. Strekingen sies å være ca. 6 km med konstant stigning.

Skogen står tett og knugende inntil veien, men enkelte steder åpnes fjordlandskapet og utsikten kan ta pusten fra alle og en hver. En tanke vender oftere og oftere til bake, «hva møter oss rundt neste sving»?

OG – SÅ ER VI FREMMEL!

I den siste bakken får vi øye på flere bygninger langs veien, kjent som de tidligere boligene til overlegen, reserveløst og forvalterbolig. En forskak av forfall møter oss, og motet synker.

Men når vi endelig svinger opp langs dette enorme hvite «monumentet» og prøver å ta inn over oss det enorme forfallet på bygningen (ill.), da må man stenge ute andre følelser og holde fast på det målet man hadde for å komme hit – fars historie i dette landskapet.

Jeg står på den store luftterrassen med utsikt ut mot fjordlandskapet, som snart er borte på grunn av tilvekst, og prøver å forestille meg den hverdagen de mange hundre unge opplevde her opp for mange titalls år siden. Her ute ble de lagt på rekke og rad, i sine «kuber», for å nyte godt av den helsebringende luften her opp.

Hvordan taklet de sykdommen, til tider og i store smerter, savn etter sine nærmeste og alle de brutte fremtidsdrømmer som sykdommen medførte? Men stillheten, som også i dag er «høyløst» her opp under fjellet, må ha vært trykkende. En venn uttalte en gang at: «... jeg forstår frustrasjonen til de bosniske asylsøkerne som ble plassert her opp i stillhetens ødemark,

dette var ikke en plass noen kunne oppholde seg over lang tid...». Ja, hva skal vi tro at de som var nødt å oppholde seg her opp, ville sagt om den saken?

Mine tanker gikk og til alle de hundre som fikk sin siste dag her opp, og ble sendt hjem til sine familier uten noen farvel først. Besøksforbud for de pårørende var en del av datidens behandlingssopplegg for voksne og barn. Smittefaren kan jeg forstå, men umenneskelig måtte dette oppleves for pasientene og ikke minst de som mottok dødsbudskapet hjemme.

JEG FORTSETTER MIN vandring i dette historiske «samfunnet», som nå er preget av forfall. Her fant vi bl.a. verkstedslokalet, som far har fortalt var hans «fristed» og som hjalp han gjennom alle de lange dager og år. Her fikk han utfolde seg med sine skapende evner og for en stund, glemme tid og sted. Videre finner vi systue, stabbur, fyrbøterbolig, lagerbygning, flere små brakker og en større driftsbygning som skal ha inneholdt bl.a. stall og grisehus.

Men jeg er på jakt etter en spesiell bygning, som var svært sentral i dette samfunnet den gang, og som ble omtalt med hygge og ærbødighet, Likkappellet. Når klokka ringte, forfalte far, var det et varsel om at nok en pasient var død. «Hvem var det denne gangen, noen vi kjente? Kommer min stund snart?» Da var alle de gode hjelpere, som til daglig la ned mye arbeid og empati i å gjøre hverdagen mindre angstfull, sykepleiere, leger og andre ansatte, uvurderlige «klipper» i de urolige sinn. En stor takk til disse «engler». Undres om det finnes noen igjen som ønsker å fortelle sine historier?

Bygningen er ikke synlig når man befinner seg i nærheten av de sentrale bygningene, men jeg oppdager den fra

LUSTER SANATORIUM: Når vi endelig svinger

området omkring stallen.

En liten rød bygning som ligger i en gressbakke bak taubanen. Ingen sti/gangvei var å finne frem til bygningen – spora var gjengrodd (ill.). På lang avstand var forfallet også her synlig, knuste vindusglass, malingslitt, en bygning og grunnmur som var i ferd med å kollapse. Da vi kom nærmere kunne vi også se kulehull i vinduet over inngangsdøren, som en gang hadde vært hellig grunn for mange, der det ble avholdt minnestunder på en verdig måte.

SYNET SOM MØTTE MEG, satte meg helt ut, og vil bli det sterkeste minne som vil følge meg fra dette besøket denne julidagen.

Til venstre for inngangsdøren stod en gammel likbåre, en enslig rullestol stod lenger inn i rommet, mens resten av rommet var for det meste stablet full av gamle sykesenger helt opp under taket. I bærerommet møtte meg en gammel barneseng, som satte noen minner i gang, ellers var og her stablet inn gamle møbler og de lett gjenkjennelige korgbårene som ble brukt til å frakte de sykeste pasientene.

Det hellige var for lengst borte og glemt. På likbåren var tilrettelagt et symbolsk tablå, der en død fugl var lagt oppå en haug med glassbiter – de knuste drømmer (ill.). Hvem hadde til-

rettelagt dette, en som var i samme ærende som jeg? Den hadde lagt der lenge.

Vi forlot bygget stille og tankefulle, dette hadde vi ikke forventet. Man føler sterkt på at innimellom alle disse bygningene, «lever» historiene – vi beveget oss på en glemt arena. Få kan snart fortelle de videre – tiden er snart ute for mange.

TIDEN FOR MITT besøk var over. Tilbake på luftterrassen foran de åpne vinduene der vinduskarmen er på vei ut og de store sårene i murveggen dominerte, ble det tid til ettertanke, og frustrasjonen var ikke å til å komme unna. Jeg nekter å tro at jeg er den eneste som reagerer over det totale fravær av ivaretagelse av disse historiske bygningene, og hvordan har dette fått utvikle seg, uten at noen har ropt et varsku?

I vårt land har vi rekord i å verne/ivareta alt fra gamle synålere til kjempeinstallasjoner fra vår industrihistorikk, mens her hadde noen tydelig gitt fullstendig vernetanken «på båt-ene».

Derfor en stor takk til alle de ildsjeler som bruker mye av sin fritid og egen økonomi for å ivareta vår fortid til de av oss som kommer etter og er på søken i vår historie, la oss ivareta det engasjementet.

Mens jeg stod der og følte på den altoppslukende stillheten og med forestillingene om hvordan det «en gang var», var det som far stod bak min rygg

og ristet på hodet, «Tove, bruk ikke energi på dette stedet som stjal så mange år av vår beste tid, la bare naturen gå sin gang. Det er for sent. Vi levde våre liv så godt vi maktet».

Men jeg kunne ikke, og nekter fortsatt å tro at det kun er meg der ute i samfunnet som føler sinne på vegne av alle våre forfedres ettermele. Hadde jeg bare funnet en enkel minneplate eller en informasjonstavle, fra noen som hadde brukt av sin tid til å gi meg en anelse om historien til det stedet jeg var kommet til. Hvordan dette stedet til de grader hadde blitt et glemt sted? Dette måtte jeg undersøke.

Og hva fant jeg...? Jo, mye stillhet og lite seriøse omtale/planer for denne plassen de siste år.

En artikkel i Sogn Avis (24.03.09) om den aldrende investoren fra Skjolden som ville omgjøre dette stedet til et kommersielt spøkelsesopplevingssted, sier meg noe om nivået på seriøse forslag og vilje. Hvem forventet han å selge «møter» med, våre fedre og mødre, søsken, besteforeldre, onkler og tanter eller annen slekt?

MEN NOEN REFLEKSJONER har jeg gjort. •Hadde denne bygningsmassen fått lov å forfalle slik den fremstår i dag, dersom stedet hadde lagt nærmere en sentral ferdselsåre og hadde vært mer synlig i samfunnet?

•Dersom stiftelsen St. Jørgen i Bergen, som i dag på en utmerket måte formidler informasjonen om en annen norsk sykehistorie, spedalskhet, i lokal-

ene til Lebrahospitalet i Bergen, hadde lagt et minimum av føringer om vedlikehold til forvalter og tilsynsorgan (Luster komm.) – og ikke minst når et videresalg til Harastølen AS (eier Tinfos AS) ble godkjent, ville da bygningene blitt ivaretaget? Har noen et godt svar på dette?

•Eiendommen som har egne fallretter og i sin tid eget kraftverk, har vært en god investering for eierne. Og vi kan alle være enig om at historien har vist oss at et krav om vern går aldri i spenn med markedsinteressene. Men det er trist å konstatere at dette monumentet over en viktig historie, som berørte så mange, er blitt et markedsobjekt.

•Jeg stusser også over det årelange fraværet fra de offentlige etater i spørsmål om bevaring. Nå har jeg erfart at tanker og planer er igjen kommet på skrivebordet – men er det for sent og er noen villig til å bekoste de enorme summer som må til for å sette boligene i stand, gjennomføre en fornuftig etterbruk som ivaretar historien og samtidig gjøre den tilgjengelig for etterkommerne?

SÅ VIL NOEN si til sist, «ja, men hva ønsker du med dette innspillet, Tove? Hvilke løsninger tror du på?»

I en Tilstandsrapport fra 1996 konstateres allerede et omfattende forfall på alle bygninger, og et behov for uante summer for å kunne gjennomføre et minimum av rehabilitering. Men i et land der et Hamsund-bygg kan oppføres for ca. 140 millioner, også det utenfor

sentrale strøk, ja da har jeg forhåpning er til eiere, kommune og statlige etater om å sammen komme frem til en løsning som er anstendig overfor dette historiske stedet.

Om dette skulle være umulig, oppfordrer jeg de samme parter, også private investorer, å legge til rette for å bygge et Informasjonssenter som vi kan oppsøke for å finne frem til historiene, få kunnskap om samtiden, og kunne søke i de dokumenter og annet materiell som forhåpentlig er bevart. Et mål må være at alle kommuner, som i sin tid hadde disse sanatoriene i drift, oppretter lignende informasjonssenter på de steder bygningene låg.

For Luster Sanatorium er mitt høyeste ønske at i det minste kappellet kan settes i stand slik det en gang var, og om nødvendig flyttes til et mer sentralt sted i kommunen. Dette «hellige» rommet bør få anledning til å fortelle sin historie for alle de som ønsker å finne «spor».

Finnes det vilje til dette? Til slutt ønsker jeg et engasjement fra de lokale og statlige medier for disse historiene som etter hvert kun huskes av de få, og samtidig søke etter svarene på hvorfor de glemmes. La oss få lov til å fortelle våre historier, og hjelp oss å finne svarene.

Vi bør æres deres minne med verdighet.

Tove U. Helleland
Datter /etterkommer